

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

D. LUTFULLAYEVA, R. DAVLATOVA, B. TOJIBOYEV

**O‘ZBEK TILI ASSOTSIATIV
LUG‘ATI
(milliy-madaniy birliklar)**

**“NAVOIY UNIVERSITETI” nashriyot-matbaa uyi
TOSHIKEHT – 2019**

KBK 81.2 O‘zb-4
L 93
UO‘K: 811.512.133’374.81

ISBN 978-9943-5635-9-9

Lutfullayeva D., Davlatova R., Tojiboyev B.

**O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati (milliy-madaniy birliklar). / lug‘at /
- Toshkent: “Navoiy universiteti” NMU, 2019. - 332 b.**

“O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati (milliy-madaniy birliklar)” so‘zlar orasidagi assotsiativ munosabatni aks ettiruvchi lingvistik lug‘at (*stimul so‘z* → *javob reaksiyasi* tipidagi lug‘at) hisoblanadi. Unda o‘zbek tilidagi 100 ta milliy-madaniy birlik bo‘yicha til egalari xotirasida tiklangan 42645 ta javob reaksiyasi (assotsiatsiyalar) o‘rin olgan. Ushbu lug‘at o‘zbek tili egalarida yozma so‘rov shaklida o‘tkazilgan erkin assotsiativ tajriba materiallari asosida yaratildi.

Lug‘at o‘zbek tilidagi milliy-madaniy birliklarning leksik-semantik, assotsiativ ma‘nosi, boshqa birliklar bilan semantik-mantiqiy va assotsiativ bog‘lanishi asosida nutqda birga qo‘llanishi, madaniylik, ijtimoiylik, genderologik, pragmatik, kognitiv xususiyatlari haqida ma‘lumot beradi. Ushbu lug‘at nafaqat tilshunoslar, til egalarining lisoniy ongi, til birliklari zaxirasi, tashqi olam haqidagi bilimlari, dunyoqarashi, milliy-madaniy qarashlari, qiziqishlari, voqelikka munosabati, ruhiyati, hayotiy, kasbiy tajribalari, hatto tashvish-u muammolari haqida bilim berishi jihatidan keng omma uchun ham muhim ma‘lumotlar bazasi hisoblanadi.

Mas‘ul muharrir:

filologiya fanlari doktori, prof. Sh.Sirojiddinov

Taqrizchilar:

filologiya fanlari doktori, prof. N.Mahmudov

filologiya fanlari doktori, prof. D.Xudoyberganova

Lug‘at Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (10-sonli majlis qarori, 30.05.2019).

© Lutfullayeva D., Davlatova R., Tojiboyev B.

© “NAVOIY UNIVERSITETI” nashriyot-matbaa uyi, 2019

DUNYO LUG‘ATSHUNOSLIGI TAJRIBASIDAN: ASSOTSIATIV LUG‘ATLARNING YARATILISHI

O‘tgan asrda o‘zbek milliy lug‘atchiligida qamrovi, maqsad va vazifasiga ko‘ra turli-tuman lug‘atlar yaratildi. Bugungi kunda mazkur sohadagi ishlarni yanada jonlantirish, davr talabi va ehtiyojiga aylangan lug‘at va qomuslarni yaratish dolzarb muammolardan biriga aylandi.

Respublikamiz birinchi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmonida soha mutaxassislari zimmasiga milliy tilimiz va adabiyotimizni yanada rivojlantirish, ona tilimizning jamiyat hayotida tutgan mavqeyini yuksaltirish, uning tarixiy taraqqiyoti, bugungi holati, istiqboli bilan bog‘liq masalalarni ilmiy asosda chuqur o‘rganish kabi qator vazifalar yuklatildi.¹ Farmonda, ayniqsa, turli mavzulardagi lug‘at va qomuslar yaratish masalasiga alohida e’tibor qaratilganligi bejiz emas. Bugungi kunda o‘zbek lug‘atchiligida davr ehtiyojiga aylangan, yaratilishi lozim bo‘lgan bir qator lug‘at turlarini qayd etish mumkin. Jumladan, “O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati”ni yaratish yangi davr o‘zbek leksikografiyasining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Jahon tilshunosligida ilk assotsiativ lug‘at 1910-yilda amerikalik olimlar X.G.Kent va A.J.Rozanovlar tomonidan ingliz tili materiallari asosida ishlab chiqilgan. Ushbu lug‘atda yuqori chastotali 100 ta stimul so‘z bo‘yicha 1000 ta sinaluvchida o‘tkazilgan assotsiativ tajriba materiallari aks

¹ “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ташкил этиш тўғрисида”ги фармон // <http://www.uza.uz>

etgan.² Shundan so‘ng amerikalik olimlar L.Postman, J.Keppel tomonidan ingliz, fransuz, nemis tillaridagi assotsiativ me‘yorlardan tashkil topgan “Assotsiativ so‘zlar me‘yori” e‘lon qilindi.³ Ilk assotsiativ tezaurus J.Kish rahbarligida AQShning Edinburg universiteti psixologlari tomonidan yaratildi.⁴

Rus tili materiallariga asoslangan dastlabgi assotsiativ lug‘at 1977-yilda A.A.Leontyev tahriri ostida e‘lon qilindi. Unda rus tili egalari tomonidan 196 ta stimul so‘zga berilgan javob reaksiyalari qayd etilgan. Ushbu lug‘atda stimul so‘zlar bo‘yicha hosil qilingan assotsiativ maydonlar 150 dan 650 tagacha javob reaksiyalarini qamrab olgan.

Y.Karaulov boshchiligidagi jamoa tomonidan tuzilgan rus tili assotsiativ tezaurusi materiallari 1994–1998-yillar davomida va 2002-yilda 2 ta jildda nashrdan chiqqan.⁵ Shuningdek, rus tilining boshqa tillar bilan qiyosiy aspektdagi assotsiativ lug‘atlari ham yaratilgan.⁶

² Kent G.H., Rosanoff A.J. A Study of Association in Insanity // American Journal of Insanity. – 1910. – V. 67. – N 1-2. – P. 317-390.

³ Postman L., Keppel G. (eds.). Norms of Word Association. – New York and London: Academic Press, 1970. – 943 p.

⁴ Kiss G.R., Armstrong C., Milroy R. The Associative Thesaurus of English. Edinburgh: Univ. of Edinb., MRC Speech and Communication Unit, 1972. – 1539 p.

⁵ Русский ассоциативный словарь / Сост. Ю.Н.Караулов, Ю.А.Сорокин, Е.Ф.Тарасов, Н.В.Уфимцева, Г.А.Черкасова. Т. 1-2. – М., 1994-1998. URL: [http:// www. tesaurus.ru/dict/ dict.php](http://www.tesaurus.ru/dict/dict.php); Русский ассоциативный словарь. В 2 т. / Ю.Н.Караулов, Г.А.Черкасова, Н.В.Уфимцева, Ю.А.Сорокин, Е.Ф.Тарасов. – М.: Астрель; АСТ, 2002. – Т. 1. От стимула к реакции. – 784 с.; Т. 2. От реакции к стимулу. – 992 с.

⁶ Титова Л.Н. Киргизско-русский ассоциативный словарь. – Фрунзе: Мектеп, 1975; Ульянов Ю.Е. Латышско-русский ассоциативный словарь. – Рига: Зинантне, 1988. – 187 с; Дмитриук Н.В. Казахско-русский ассоциативный словарь // РАН. Ин-т языкознания, ун-т. “Мирас”. – Шымкент; – М., 1998. – 245 с.; Sanchez Puig M., Karaulov Yu., Cherkasova G. Normas asociativas del espanol y del ruso. Moscu – Madrid, 2000. – 496 p.; Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В.Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М., 2004. – 792 с.; Черкасова Г.А.

Bugungi kunga kelib nemis, fransuz, ispan, ukrain, bolgar, belorus, latish, xakas, qozoq, qirg'iz, turk, yoqut va boshqa tillarning assotsiativ lug'atlari ham mavjud.⁷ Biroq o'zbek tilida bu turdagi lug'atlar hanuzgacha yaratilgan emas. O'zbek tili egalarining lisoniy ongi va tafakkuri, psixologik tasavvuri mahsuli bo'lmish assotsiativ munosabatdagi leksik birliklar, ularning inson xotirasida bir-birini yodga tushirishiga sabab bo'luvchi ichki va tashqi omillar, assotsiativ birliklarning lingvistik, sotsiolingvistik, psixolingvistik, lingvokulturologik, genderologik xususiyatlari o'zbek tilida ham batafsil o'rganilishi lozim. Buning uchun, albatta, ommaviy tarzda o'tkaziladigan assotsiativ tajriba metodi asosida o'zbek tilida bir-biri bilan assotsiativ bog'lanuvchi leksik birliklarni aniqlash, ularni assotsiativ maydonlarga birlashtirish, ham sifat (lingvistik), ham miqdoriy belgisi (lingvostatistik) asosida tahlil qilish va shu asosda "O'zbek tili assotsiativ lug'ati"ni yaratish lozim. Bu turdagi lug'atning yaratilishi xorij tilshunosliklarida mustaqil ilmiy paradigma sifatida shakllanib ulgurgan, biroq o'zbek

Русский сопоставительный ассоциативный словарь. – М.: ИЯз РАН, 2008; va boshqalar.

⁷ Kurcz I. Polski normy powzeczności skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoff'a. – Studia psychologiczne. Warszawa-WrocławKraków, 1967; Maršalová L. Slovno-asociačné normy. – Bratislava, 1972; Титова Л.Н. Киргизско-русский ассоциативный словарь. – Фрунзе: Мектеп, 1975; Цітова А.І. Асацыятыўны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1981; Български норми на словесни асоциации (Под общата ред. Е.Герганова). – София: Наука и изкуство, 1984. – 272 с.; Ульянов Ю.Е. Латышско-русский ассоциативный словарь. – Рига: Зинантне, 1988. – 187 с; Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. - Львів: Вища школа, 1989. – 326 с.; Дмитрюк Н.В. Казахско-русский ассоциативный словарь // РАН Ин-т языкознания, университет "Мирас". – Шымкент; –М., 1998. - 245 с.; Боргоякова А.П. Хакасский ассоциативный словарь (рукопись). 2002. –235 с; Дебрени М., Романенко А.А. Французский ассоциативный словарь: В2 т. / Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск, 2010. URL:[http:// dic-taverf.nsu.ru/dict.](http://dic-taverf.nsu.ru/dict.); Заморщикова Л.С., Романенко А.А. Ассоциативный словарь якутского языка. [http:// adictsakha.nsu.ru](http://adictsakha.nsu.ru). va boshqalar.

MUNDARIJA

Dunyo lugʻatshunosligi tajribasidan: assotsiativ lugʻatlarning yaratilishi.....	3
“Oʻzbek tili assotsiativ lugʻati (milliy-madaniy birliklar)” haqida.....	15
Lugʻatning amaliy ahamiyati.....	28
Stimul soʻzlar roʻyxati.....	32
Lugʻat.....	41
Stimul soʻzlarning javob reaksiyalari miqdoriga koʻra tartibi.....	316
Adabiyotlar.....	318